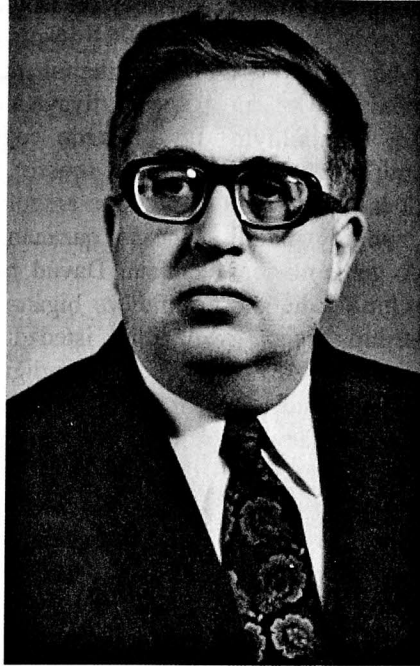

Soltan Hacıbəyovun kamera musiqisi və mətnşünaslıq problemləri...

SSRİ xalq artisti Soltan Hacıbəyovun yaradıcılığı - XX əsr Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin parlaq səhifələrindən biridir. O, görkəmli bəstəkar, pedaqoq, ictimai xadim olmaqla, müxtəlif janrlarda milli musiqinin inkişafında müstəsna rol oynamışdır. Yenilikləri ilə seçilən S.Hacıbəyovun iri həcmli simfonik və musiqili-səhnə əsərləri dəfələrlə tədqiqat obyektinə olmuşdur. Lakin kamera musiqisi, ümumiyyətlə, bu sahədə əlyazmaları, demək olar ki, heç araşdırılmayıb. 2019-cu ildə 100 illik yubileyi qeyd olunması sənətkarın yaradıcılığını kompleks şəkildə öyrənmək heç şübhəsiz ki, olduqca vacib və aktual məsələlərdən biridir. Bu, həm sənətkarın fəaliyyəti, həm də Azərbaycan bəstəkar musiqisi haqqında daha dolğun təsəvvür yaratmağa imkan verəcəkdir.

S.Hacıbəyovun not avtoqrafları Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyinin arxivində qorunub saxlanır və öz bədii-tarixi əhəmiyyətinə görə bu, ən dolğun və vacib arxivdir. Not avtoqrafları bəstəkarın ayrı-ayrı janr və formalarda yazdığı əsərləri əhatə edir. Bunlar müxtəlif növlərə bölünür: kiçik not yazıları, eskizlər, müəllifin axtarıqlarını sübuta yetirən əsərlərin fraqmentləri, nəşrə hazırlanan tamamlanmış əsərlər və s. Arxivdə məşhur və repertuar nümunələriylə yanaşı, həm də az ifa olunan və ya tamamilə məlum olmayan nümunələr də vardır. Müxtəlif not əlyazmaları S.Hacıbəyov yaradıcılığının erkən dövründən tutmuş, son dövrünə qədərki yaradıcılıq yolunu izləməyə imkan yaradır. Bu nümunələrin müəyyən bir qismi bəstəkarın çoxsaylı

kamera əsərləri sırasındadır. Onların əksəri bu vaxta qədər çap olunmayıb və təhlil edilməyibdir. Bununla əlaqədar olaraq bir çox problemlər hələ də öz həllini gözləyir. Qarşıya çıxan əsas vəzifələrdən biri - əsərlərin yaranış tarixini müəyyən etmək və tədqiqat obyektinə çevirməkdən ibarətdir. Yalnız bundan sonra S.Hacıbəyovun hər bir əsəri ayrılıqda təhlil olunmalı, özündə hansı dövrün əlamətlərini daşması barədə mülahizələr söylənilməlidir. Əsas etibarilə, bəstəkarın kamera yaradıcılığının özünəməxsusluğu və üslub xüsusiyyətləri müəyyən edilməlidir. S.Hacıbəyova məxsus kamera əsərlərinə aid olunan əlyazmaların kompleks şəkildə araşdırılması - musiqi mətnşünaslığında öz tətbiqini tapmış müxtəlif metodların istifadəsini nəzərdə tutur. Bunların çoxu tarixi, analitik, tipoloji və s. metodlardır.

Musiqi mətnşünaslığı - musiqi elminin böyük və geniş bölümünü əhatə edir. Keçmiş SSRİ-də, Avropa musiqişünaslığından fərqli olaraq, musiqi mətnşünaslığı bir o qədər də inkişaf etməmişdi. Yalnız XX əsrin 60-cı illərindən etibarən bu sahəyə diqqət güclənmiş və bir-birinin ardınca maraqlı tədqiqat əsərləri meydana gəlmişdir. Bu proses ayrı-ayrı respublikalarda, o cümlədən, Azərbaycan musiqi elmində də özünü biruzə vermişdir. Ə. Bədəlbəyli, S.Ağayeva, E.Abasova, Z.Səfərova, Ü.İmanova və başqa musiqişünaslar diqqəti, keçmiş və müasir dövrün elmi risalələrinə, bəstəkar əlyazmalarına yönəlmiş, onları musiqi elminin, musiqişünaslığın obyektinə çevirmişlər.

Maraqlıdır ki, Azərbaycanda ədəbi mətnşünaslıq musiqi mətnşünaslığı ilə müqayisədə daha sürətlə inkişaf yolu keçibdir. Mütəxəssislər haqlı olaraq qeyd edir ki, “mətnşünaslıqla bağlı tədqiqatın ... ümumi mahiyyəti mövcuddur, çünki o müəyyən abidənin tarixi-ədəbi taleyini və ədəbi yüksəlişini aşkar edir. Bu funksiyada mətnşünaslıq ədəbi metodun bir hissəsi kimi özünü göstərir”

Mətnşünaslığın dəyəri hamı üçün bəllidir və bununla bağlı problemlər ciddi yanaşma tələb edir.

Belə ki, Azərbaycan ənənəvi musiqisində not nümunələrinin çapa hazırlanması milli musiqi mədəniyyəti haqqında təsəvvürün genişlənməsinə, xalqdan gələn musiqi incələrinin itməməsi, tədqiqat obyektinə çevrilməsinə imkan yaradır. Bəstəkar irsinin öyrənilməsi isə bu nümunələrin yaranma tarixi, sənətkarın yaradıcılıq metodu və iş prinsipi, milli bəstəkar musiqisinin təşəkkülü və inkişafı barədə dolğun təsəvvür yaratmış olur.

Tekstoloji təhlilin əsas obyektini, ilk növbədə, bəstəkarın tamamlanmış və yarımçıq qalan əlyazmalarıdır ki, onların əsasında əsərin yaranma prosesini izləmək mümkündür. Təbii ki, çap olunmamış və çap üzünü görmüş not nümunələri ilə yanaşı, gündəliklər, xatirələr, proqramlar və s. mənbələr də olduqca vacibdir. Hər dəfə, musiqi obyektlərini müxtəlif variantlar əsasında öyrənən mütəxəssislər tərəfindən əlyazmalar çapa hazırlanır. Təbii ki, bu zaman bir sıra problemlər üzə çıxır. Belə ki, ayrı-ayrı eskizlər, musiqi parçaları son variantdan uzaq və ya tamamlanmamış ola bilər. Hər dəfə əlyazmaların tədqiqi hansısa bədii ideyanın yaranması, tədricən formalaşması, eləcə müxtəlif axtarış yollarından soraq verir.

Bəstəkarın əlyazmalarının öyrənilməsi eyni zamanda musiqi təhlilini zənginləşdirir. Bəzi tarixi və nəzəri problemlərin həlli yalnız

əlyazmaların tədqiqi vasitəsilə mümkündür. Onlar bir əsərin müxtəlif redaktələri, bəstəkarın musiqi üslubunun inkişafı barədə məlumat verir - tədricən əsərə yeni musiqi epizodlarının daxil olmasını, hansılarınsa yerini dəyişməsi barədə və s. Məsələn, Ü.Hacıbəylinin “Leyli və Məcnun” operası 1907-ci ildə yazılıb. Lakin bəstəkar 30-cu illərin əvvəlinə kimi bu əsəri redaktə etməkdəydi. Müxtəlif variantların müqayisəsi yolu ilə bəstəkarın ayrı-ayrı fikirlərinin, eləcə musiqi təfəkkürünün illər keçdikcə formalaşmasını izləmək mümkündür.

Başqa bir nümunə isə - Ü.Hacıbəylinin “Ər və arvad” musiqili komediyası ilə bağlıdır. Milli operetta janrının klassik nümunələrindən sayılan bu əsəri, Əməkdar incəsənət xadimi S.Fərəcov dahi sənətkarın əlyazmalarını diqqətlə öyrənəndən sonra, ilk dəfə olaraq çapa hazırlamışdır. Təbii ki, belə işlərin dəyəri və mahiyyəti olduqca qiymətlidir.

Bu gün Azərbaycan musiqi elminin əsas vəzifələrindən biri də - adı qızıl hərflərlə musiqi mədəniyyətinə yazılan bəstəkarların əlyazmalarını diqqətlə araşdırmaq və öyrənməkdən ibarətdir. Onlardan biri də yuxarıda dediyimiz kimi məhz Soltan Hacıbəyovdur. Sənətkarın bir çox kamera əsərləri əlyazmaların dəyərli hissəsinə aid oluna bilər. Bu, vokal, violino ilə fortepiano, simli kvartet, fortepiano üçün müəllif işləmələri, xalq havalarının nota köçürmə və işləmələri, mahnılar, eskizlər, fraqmentlər, eləcə də türkmən xalq mahnılarının not yazılarıdır. Təbii ki, bu əsərlərin ayrıca olaraq təhlili bəstəkarın yaradıcılığına yenidən baxmağa, sənətkarı yalnız simfonik, musiqili-səhnə yox, həm də parlaq kamera əsərlərinin müəllifi kimi təqdim etməyə imkan verəcəkdir.

Eyni zamanda, bu əlyazmaların təhlili bəstəkarın yaradıcılıq və sənət yoluna işıq salacaqdır. Belə iş isə olduqca vacibdir, çünki →

müasir dövrdə mütəxəssisləri bədiî nəticə ilə yanaşı, yaradıcılıq prosesi də daha çox maraqlandırır. Belə obyektiv xarakter daşıyan “yaradıcılıq laboratoriyası” müəyyən əsərin rüşeymdən, bəzən bir notdan müxtəlif variantlar nəticəsində formalaşmasını göstərir.

Mütəxəssislərin fikrincə, belə olan tərzdə tədqiqatçı üç əsas vəzifə ilə qarşılaşmalı olur: a) əsərin dəqiq mətnini müəyyən etmək; b) onu nəşr etmək məqsədi ilə kodlaşdırmaq; q) eyni zamanda mətnin özünü kodlaşdırmaq.

S.Hacıbəyovun kamera əsərlərini arxivdəki materiallar əsasında öyrənərək, aşağıdakı məsələlərə toxunmağı lazım bilirik:

1. bəstəkarın əlyazmalarını sistemləşdirmək;
2. bütün nümunələri (tamamlanmış və natamam) təhlil etmək;
2. müəyyən əsərləri ayrı-ayrı qaralama və eskizlər əsasında bərpa etmək;
3. miniatürlərin yaranma tarixini müəyyənləşdirmək;
4. kamera əsərlərinin maksimal şəkildə dolğun kataloqunu tərtib etmək;
5. əsərlərin üslub xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək;
6. bu nümunələr əsasında bəstəkarın yaradıcılıq xüsusiyyətlərini izləmək;
7. bəstəkarın kamera əsərlərini onun ümumi yaradıcılığı kontekstində xarakterizə etmək.

Təbii ki, bu problemlərin həlli olduqca çətindir, çünki Azərbaycan musiqi elmində mətnşünaslıq çox zəif inkişaf edib və onun əsası, demək olar ki, işlənilməyibdir. Bundan əlavə, milli musiqi mədəniyyətimizə aid çoxsaylı materiallar hələ də təqdim olunmamış qalır. Onların bəziləri arxivlərdə, muzey fondlarında, bəziləri isə hələ də şəxsi saxlanlarda qalmaqdadır. Elə nümunələr də var ki, onların harda olduğu indiyəcən məlum deyil.

Ayrı-ayrı təşkilat və muzeylərin mətnşünaslıqla bağlı fəaliyyətini xatırlamaq yerinə düşərdi - Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi, Respublikanın Milli Arxiv İdarəsi, Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyi və s. Onların söyləri nəticəsində arxivlərdə görkəmli musiqiçilərin əlyazmaları, həyat və fəaliyyətinə aid materiallar toplanmışdır. Bu gün mütəxəssislər həmin tarixi sənədləri araşdıraraq, milli musiqi tarixi, musiqi janrları, ifaçılıq mədəniyyəti və başqa problemlər haqqında

dəyərli məlumatlar əldə edirlər. Dövlət təşkilatları həm də müəyyən nümunələri nəşr etdirir. Bununla belə sənədli nəşrlərin sayı olduqca azdır. Hələ də Ü.Hacıbəyli, Q.Qarayev, F.Əmirov, S.Hacıbəyov, Niyazi, T.Quliyev, C.Cahangirov və ümumiyyətlə heç bir görkəmli bəstəkar əsərlərinin tam nəşrinin hələ də işıq üzü görmədiyini qeyd etmək lazımdır. Əlyazmaların, xüsusilə bitkin əsərlərin çapı hər bir cəhətdən elmi (yalnız tarixi yox) tədqiqat üçün vacibdir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan mətnşünaslığının əsas problemlərindən biri - hələ də onun nəzəri əsaslarının demək olar ki, yoxluğu ilə bağlıdır. Rus musiqi elmində bu sahə görkəmli alim B.Asafyev tərəfindən işlənəməyə başlamışdı. Lakin o da bəllidir ki, B.Asafyev musiqi təhsilindən əlavə, həm də Peterburq universitetində humanitar təhsil almış, tarixi şöbəni bitirmişdi. Eyni zamanda B.Asafyev alimləri, bəstəkarların əlyazmalarını araşdırma predmeti kimi dərk etməyə çağırmış və xüsusi diqqəti “qaralama eskizlər, planlar və işin tərkib hissəsi olan fraqmentləri - yəni müəyyən yaradıcı fikrin təşəkkülünü, inkişafın... sirr və göstəricilərini xüsusi öyrənməyi” məsləhət bilirdi. Təbii ki, görkəmli alimin “çağırışı” olduqca vacibdir, çünki əlyazmalar - tarixin, zamanın, şəxsiyyətin yaradıcılığına ən yaxşı sübutdur. Məhz buna görə də milli mətnşünaslığın əsas vəzifələri sırasında müxtəlif xarakterli materialları (not, konsert proqramları, memuarlar və s.) toplamaq, sistemləşdirmək, musiqi əsərlərini çapa hazırlamaq və s. ön plandadır. Yalnız bu materiallar tam şəkildə toplanıldıqdan sonra bəstəkarın həyat və yaradıcılığı barədə dolğun təsəvvür yaratmaq mümkündür.

Beləliklə, musiqi mətnşünaslığının əsas obyekt - musiqinin mətnidir və mütəxəssis onu öyrənməli, hansı məqsədlə yazıldığını, əvvəllər çap olunub-olunmamasını müəyyən edərək, həmin əsərin tarixçəsini, daha doğrusu, necə deyərlər, “tərcümeyi-halını” yazmaqdır. Belə hərtərəfli tədqiqat işi xalq artisti, görkəmli bəstəkar Soltan Hacıbəyovun yaradıcılığına da aiddir...

Səməngül Bayramova